

מעשה ידי האשה / אלי בלום

המשנה בכתובות (נט:): "ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה: טוחנת ואופה ומכבסת, מבשלת ומניקה את בנה, מצעת לו המיטה ועושה בצמר" (1). המלאכות שנמנות במשנה מתחלקות לשני סוגים, השונים מהותית זה מזה: א. מלאכות "פנים משקיות" - טחינה, אפיה וכד'.

ב. עזרה בפרנסת המשפחה המבוטאת במשנה כמלאכת "עשיה בצמר" (2) ושנקראת בגמרא "מעשה ידי האשה".

במאמר זה אעסוק במעשה ידי האשה, ואנסה לעמוד על אופיה ומהות של חובה זו לאור הכנות האמוראים בגמרא. שנינו בגמרא בכתובות (נח:):

"אמר רב הונא אמר רב יכולה אשה לומר לבעלה איני ניזונת ואיני עושה. קסבר: כי תקינו רבנן מזוני עיקר ומעשה ידיה משום איבה וכי אמרה איני ניזונת ואיני עושה הרשות בידה... ופליגא דריש לקיש, דאמר ריש לקיש... טעמא דר' מאיר מתוך שיכול לכופה למעשה ידיה נעשה כאומר לה יקדשו ידיך לעושיהם".

-
- (1) עיין ברמב"ם (פכ"א ה"ז) שמונה עוד מלאכות שמופיעות להלן בגמרא סא.
 (2) עיין ברמב"ם (פכ"א, ה"א) שאומר: "והטויה היא המלאכה המיוחדת לנשים שנאמר 'וכל אשה חכמת לב בידיה טוו' - כך ניתן להבין מדוע מלאכת עשה בצמר מיצגת את המלאכות שיעודן הוא פרנסה.

מחלוקת זו בין רב הונא לר"ל אמורה לבאר ולהשלים את הברייתא שמופיעה בגמרא(מז:): "תנו רבנן תקנו מזונות תחת מעשה ידיה..." (3), אך רב בה הסתום על המפורש ומצאו בה הראשונים כר נרחב להתגדר בו - הן מבחינת קביעת רמות החיובים והן מבחינת כירור אופים.

-א-

שילטת רב הונא ב"מעשה ידלים"

ראינו בגמרא לעיל שרב הונא סובר שמזונות עיקר (4) ושתחת המזונות נתקנו מעשה ידיה משום איבה. בביאור שיטתו ניתן להעלות שני כווננים: א. חובת האישה לעבוד ולהעביר את מעשה ידיה לבעלה מתפרשת כתמורה ממונית למזונות שהיא מקבלת מבעלה. אמנם, אין זו חובת תשלום עבור המזונות כמובן המובהק של המילה - והראיה, שהמצב ש"לא ספקה" (5), כלומר מצב שבו אין האשה מפיקה תוצרת המכסה את עלות צרכיה, הוא לגיטימי - אלא היא חובה לעבוד כפי יכולתה ולהעביר את התוצרת לבעל כתמורה עבור סיפוק צרכיה.

(3) עיין תוספות (שם ד"ה "תקנו") שמסביר שלשון הברייתא שם אינה מחוייבת וניתן להעמידה או כרב הונא - "תקנו מעשה ידיה תחת מזונות" או כריש לקיש "תקנו מזונות תחת מעשה ידיה".

(4) אם מדאורייתא אם מדרבנן.

(5) ועיין בגמרא ע: "אי הכי פרנס למה לי? - בדלא ספקה" וכן ברמב"ם (פ"ב ה"ד); (פ"ב הכ"ג).

בראשונים אנו מוצאים בהכנה זו שתי וארציות שונות:

1. הרמב"ן בספר הזכות (דף כו: באלפס) אומר: "כמו שפירשתי דהני מלאכות דבר שבממון הן שחייבו אותה חכמים. אצל הבעל ואינן מתנאי אישות שלא יהא בתשלומין אלא משלמת מה שעליה כדון כל דבר שבממון". מדברי הרמב"ן נראה בבירור ששורש אותה חובה הוא תקנת חכמים שתשלם האשה את תמורת אחזקתה. ואף שלעיתים אין היא מסוגלת לשלם את כל שווי אחזקתה, החובה בשורשה היא חובת תשלום. כמו כן, נראה מדבריו שחוב זה מקביל לחוב ממוני דעלמא.

2. התוספות (סו. ד"ה "מצאתה") אומר: "...משמע שמציאתה תחת מזונות כמו מעשה ידיה... דמעשה ידיה נמי משום איבה". מההשוואה שעורך תוספות בין מציאה למעשה ידיים אנו רואים שהבין את לשון הגמרא (נח:)- "מזוני עיקר ומעשה ידיה משום איבה" - כפשוטה. כלומר, שבסיסית חייב הבעל לזון את אשתו ואינה צריכה להעביר כל תמורה לבעל, אלא שחששו חכמים לאיבה ולכן תקנו שתעביר את מעשה ידיה לבעלה בתמורה למזונותיה(6). הרמב"ן, לעומת זאת, יסביר את לשון הגמרא "משום איבה" כביאור להגיון שעומד מאחורי "תקנת התמורה".

ב) כיוון שני להבנת דין רב הונא הוא אם נסביר את חובת האשה לעבוד ולהעביר את מעשה ידיה לבעלה לא כחוב שיוצר שיעבודים ממוניים ונובע כתוצאה מכך שמקבלת מזונות, אלא כחיוב עבודה המוטל עליה במסגרת חיובי גברא אחרים וסיבתו היא - "משום איבה". הרמב"ד בהשגות על הר"ף (כו. באלפס) כתב: "ורב הונא גופיה, דאמר

(6) ההבדל בין שיטת הרמב"ן לתוספות משמעותית גם להבנת חיוב המזונות של הבעל ואכמ"ל.

ממעשה ידיה לא הוּיָא מורדת, אפשר לומר דוקא היכא דאמרה איני נלזזנת ואיני עושה. אבל, היכא דשקלא מזוני ולא עבדה פשיטא דהוי מורדת... כך נראה לי".

כלומר, הראב"ד טוען שאף לרב הונא, אשה שאינה ממלאת את חובתה בעבודה מוגדרת כ"מורדת" (7) וממילא ניתן לכופה לעבוד.

מדברי הראב"ד משמע בבירור שלא מדובר כאן על חוב ממוני גרידא שהרי לא מצינו שניתן לכופ אדם לעבודה כדי שיפרע חוב ממוני הרובץ עליו (8) (וכפי שיבואר ביתר הרחבה להלן), אלא מדובר על חיוב לעבוד שהטילו חכמים על האשה משום איבה.

לכאורה ניתן לשאול על שיטתו: מדוע לא הטילו חכמים על האשה חוב ממוני פשוט?

אלא שגדר התקנה תלוי בבעיה שאותה היא באה לפתור. וכיון שלא מדובר כאן בשני בעלי חוב דעלמא, אלא בבעל ואשתו, מוגדרת מגמת התקנה - "עזרה בפרנסת המשפחה" ולא "פריעת חוב ממוני". ממילא, גדר התקנה הוא שחייבוה לעבוד ולעזור בפרנסת המשפחה (9) מצד שהיא חלק מהנושאים בעול למרות שסיבת אותה תקנה היא, כאמור, משום איבה.

(7) עיין רמב"ן. שם בספר הזכות ובריטב"א סג: ד"ה "כי פליגי" שחלקו על הראב"ד.

(8) וכן נפסק במפורש בשו"ע חו"מ סי' צ"ז סעיף ט"ו.

(9) קיים גם כיוון שלישי האומר שגדר התקנה הוא קנין ממש ולא רק חיוב ועיין ברשב"א (נט: סד"ה מתקיף) שאומר בשיטת רב הונא "דכיון באלמוה רבנן לשעבודיה דבעל, עשאוהו כלוקח גוף האשה" - כלומר אלמוהו לשעבודו אך עקרונית אין קנין של בעל באשתו.

שיטת ריש לקיש ב'מעשה ידיים'

ריש לקיש סובר שיכול הבעל לכופף את אשתו למעשה ידיה, ומתוך זה "נעשה כאומר לה יקדשו ידייך לעושיהם".

הראשונים הבינו את שיטת ריש לקיש שיש לבעל קנין בידי אשתו. אולם הם חולקים בהגדרת רמת הקנין:

א. קנין גוף לפירות. כמו שכתב הרשב"א: (נח: ד"ה אלא): "...נעשה כאומר לה יקדשו ידייך לעושיהן, וידיים איתנהו בעולם, והוה ליה כמקדיש דקל לפירותיו בקדש" (10).

ב. קנין גוף ממש. השטמ"ק (נח: ד"ה והתוספות) מצטט מתוך רש"י במהדורא קמא "והכא הינו טעמא מתוך שיכול לכופה למעשה ידיה... אלמא דידיים גופיהו דידיה נינהו וברשותיה קיימ" (11), לפירוש זה דומה קנין הבעל באשתו למעשה ידיה, לקנין האדון בעבדו הכנעני, שאין לו כלל רשות עצמאית וידו כיד רבו. לפי שיטה זו נאלץ להסביר שהגמרא בקידושין (כג:) האומרת: "אין קנין לעבד בלא רבו ואין קנין לאשה בלא בעלה", אכן משוה עבד כנעני ואשה השוואה מלאה על כל השלכותיה. כלומר, שלאשה לא תהיה יד לקנות מתנה, לפי שיטת ר' מאיר שם אלא אם התנה הנותן במפורש "על מנת שאין

(10) גישה זו מזכירה לנו את הקנין שיש לאדון בעבדו העברי לפי גישת חלק מהראשונים. ועיין בשטמ"ק (ב"ק ק"ג: ד"ה "עבד עברי") שמביא את גישת הרא"ש שהבין כך את קנין האדון בעבדו העברי.

(11) עיין באבני מילואים בחלק התשובות (סימן י"ב ד"ה "והנה בט"ז") שכתב

לבעלך רשות בה" (12).

בפשטות, משמע שאף לפי שיטה זו, ידלי האשה קנויות לבעל מתקנת חכמים שהרי לא היה כל קנין ממוני באשה, אלא שרצו רבנן שלאשת איש לא תהיה רשות ממונית עצמאית. אמנם, בגמרא בב"מ (יב:) מופיע שמציאת אשה לבעלה "משום איבה". ולכאורה, זהו נימוק טכני צדדי, שאין בו צורך אם אנו מבינים שידיה קנויות לו? אך ניתן לתרץ:

א) שהגמרא שם בב"מ היא כרב הונא שנתקבל להלכה ולא כר"ל.

ב) "איבה" היא סיבת התקנה אך גדר התקנה הוא שידיה קנויות לו. אולם יש להדגיש שמפשטות הגמרא, לפי הבנת רוב הראשונים (13), נראה שההסבר הוא קיצוני כיוון שהוא שולל מהאשה כל רשות ממונית עצמאית. לכן, בפשטות, הקנין לפי ריש לקיש הוא קנין גוף לפירות - ודוקא פירותיה (כלומר מעשה ידיה וכד') ולא דברים שזכתה מן החוץ (14).

(12) ואכן, זו גישת רש"י שם ד"ה "ורבנן סברי", וד"ה "קנין", אך חלקו על רוב הראשונים ועיין שם בתוספות (סד"ה "ורבלי אלעזר") ובריטב"א (שם ד"ה "דכולי עלמא") וכן ברמב"ם (הלכות זכיה ומתנה פ"ל הי"ב), שמחלקים בין עבד לאשה. דיון נרחב בשיטת רש"י בענין מצילאה עיין מאמר "מצילאת האשה" עמ' 201.

(13) עיין בראשונים שהוזכרו לעיל בהערה (12).

(14) ועיין ברשב"א (מז. ד"ה "מצילאתה") שמחלק בין מצילאת נערה לבין מעשה ידיה (מצד סיבת הקנין לאב) ונראה להשליך את דבריו גם לגבי אשה, וממילא מובן מדוע מצילאתה לבעל רק משום "איבה".

שליטת הרמב"ם בסוגיא

הרמב"ם בריש פרק י"ב מהלכות אישות (ה"ד) כותב: "ועוד תקנו חכמים שיהיו מעשה ידי האשה כנגד מזונותיה... לפיכך אם אמרה האשה איני ניזונת ואיני עושה שומעין לה..." מדבריו משמע בבירור שפסק כרב הונא, אלא שקודם לכן, בהלכות ב', ג', מנה הרמב"ם את חיובי הבעל לאשתו לחוד ואת חיובי האשה לבעלה לחוד. מכך, שבתחילה מונה אותם הרמב"ם באופן עצמאי ורק בהלכה ד' קושר הוא אותם זה בזה, משמע שהבין שאף לרב הונא שורש החיובים הוא מהותי ונעוץ בעצם מצב האישות. רק בשלב השני נקשרו החיובים אחד בשני, (כדי שאי עשילת החובה המוטלת על אחד מהצדדים תפתור גם את השני מחיובו) ולאחר שלב זה יכולה האשה לומר "איני ניזונת ואיני עושה". הבנה זו משנה את המבט על חובת מעשה ידיים, מתקנת חכמים תועלתית, לחיוב מהותי, חיוב הנובע מעצם האישות ומעבה את מערכת היחסים המורכבת שבין הבעל והאשה. אלא שעל הבנה זו נראה לערום כמה קושיות:

א. לפי רב הונא משמע ששורש התקנה הוא "משום איבה" וברמב"ם אין זכר לגורם האיבה בחיובי האשה לבעלה?

ב. הרמב"ם (הל' ערכין וחרמין פ"ו הכ"ח) פוסק: "אמר לה יקדשו ידייך לעושיהו, הואיל והן משועבדין לו, הרי כל מעשה ידיה קודש. הא למה זה דומה לאומר אילן זה קודש שכל פירות שיעשה להבא קודש" - משמע שהבין שלבעל יש קניין ביד אשתו ודלא כרב הונא (15) ?

(15) ועיין ברשב"א (נט. סד"ה "הויל") שמסביר לשיטת הרמב"ם שמשום איבה אלימיה לשעבודא דבעל ותקנו שקונה אותה לפירות, ולכן יכול לומר לה יקדשו ידייך לעושיהם. ותירוצו קשה, כי הנחתו הבסיסית היא שמשום איבה

ונראה לתרץ ברמב"ם שאכן פסק כרב הונא אך לא מטעמיה בגמרא. כלומר, בסיסית חייב הבעל לזון את אשתו מצד חיוב אישות, והאשה חייבת להעלות את מעשה ידיה לבעלה כי ידיה קבולות לו למעשיהן, ושני החיובים הם עיקר ואף אחד אינו יכול להפקיע את חיובו הוא (כהבנת חלק מהראשונים בריש לקיש (16) וכפי שמשמע בירושלמי שאינו מזכיר שהחיובים הם אחד תחת השני (17)). אלא שבא רב הונא ואמר שתקנו זה תחת זה. לכן, כתוצאה מאותו קישור בין החיובים שהפך אותם גם לחובות ממוניים הניתנים לקיזוז על אף שבשורשם הינם חיובי אישות מובהקים, יכולה האשה לומר "איני ניזונת ואיני עושה". ולפי זה ברור גם המשך הלכה ד' ברמב"ם - "אבל אם אמר הבעל איני זנך ואיני נוטל כלום ממעשה ידיך אין שומעין לו שמא לא יספקו לה מעשה ידיה במזונותיה"; כלומר, כיוון שחיוב הבעל לאשה וחיוב האשה לבעל שניהם עקרוניים ושורשם נעוץ באישות, ויכולתה של האשה לומר "איני ניזונת ואיני עושה" נובעת רק מכך שברובד שני תקנו "זה תחת זה", אין כל

תקנו מה שתקנו. אך לרמב"ם שטוען שכל התקנה השניה היא רק קישור מזונות עם מעשה ידיים, אך את עצם החיוב אינו מסביר משום "איבה" קשה להעמיד כלשון הגמרא לרב הונא "ומעשה ידיה משום איבה". וכן עיין בריטב"א (נח: ד"ה "טעמא דר' מאיר") שמביא הסבר ברמב"ם, ולא ירדתי לסוף דעתו ועיין בר"נ שם שנשאר בדעתו, ובכסף משנה בהלכות ערכין וחרמין מובא הסבר אך כבר שה עליו הלחם משנה בפ"ב מהלכות אישות ה"ד ודחה הסברו והסביר כדעת הרשב"א.

(16) עיין ברא"ה (נח: ד"ה "אמר רב הונא") ובתוספות (מז: ד"ה "תיקנו").
 (17) דיון בעניין שיטת הירושלמי עיין מאמר "מערכת היחסים שבין הבעל לאשתו" עמ' 21-34 - המערכת.

סליבה לכאורה, שאחר תקנה זו הבעל לא יוכל לומר לאשה "צאי מעשה ידייך במזונותיך". לכן, חייב הרמב"ם להדגיש שאינו יכול לומר לה "צאי מעשה ידייך במזונותיך" מצד בעיית "לא ספקה" שעלולה לפגוע בשורש חיובו לה - חיובו לזונה (18).

בין השיטות השונות שהוצגו לעיל קיימים גם הבדלים מעשיים, ואביא כאן מדגם מליצג מהבדלים אלה:

א. המשנה (סג.) אומרת: "המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה...". ובגמרא נחלקו האמוראים מיהי האשה המוגדרת כ"מורדת":

(א) דעת ר' יוסי בר חנינא - מורדת ממלאכה.

(ב) דעת רב הונא - מורדת מתשמיש המיטה.

הראשונים על אתר נחלקו אם לפי רב הונא, שהבין שהמושג "מורדת" שבמשנה פירושו מורדת מתשמיש, שייך כלל לדבר על "מורדת ממלאכה". במילים אחרות, האם לאשה יש חיוב מלאכה שאם אינה מקיימת אותו היא מוגדרת כמורדת? תוספות (שם ד"ה "רב הונא") והרמב"ן שם בספר הזכות (כו: באלפס) פוסקים שלא שייך לכופה למעשה ידיה כי חובה זו הינה חובה ממונית שמוטלת עליה. לעומתם, הראב"ד בהשגות על הר"ף שם והרמב"ם פכ"א ה"י פוסקים שניתן לכופה למעשה ידיה (כל עוד לא אמרה "איני ניזונת ואיני עושה"). ברור שמחלוקת זו תלויה בהכנותיהם העקרוניות שהוצגו לעיל. לתוספות ולרמב"ן, הסובר שהחובה היא ממונית, לא שייך לכופה לעבוד, שכאמור, לא מצינו שכופים אדם לעבוד מפאת חוב ממוני הרובץ עליו. אך, לפי הראב"ד שהבין

(18) ומצאתי הסבר דומה לכך בספר אבי העזרי לרב מנחם מן שך שמסביר (על הרמב"ם הנ"ל) שהרמב"ם לא פסק כרב הונא ממש, כי לרב הונא מזונות מדרבנן והרמב"ם הבין שמזונות דאורייתא ומעשה ידיה גם הם עיקר, ועיין שם שיטתו.

שיש כאן חיוב עבודה המוטל על הגברא, וכל שכן לפי הרמב"ם שהבין שיש כאן חיוב עבודה מהותי מתנאי אישות, שייך גם שייך לכופה לעבודה. (לפי ר"ל שיכול לכופה לעבוד, ואכן מצינו שהראשונים קישרו בין שיטתו לשיטת ר' יוסי בר חנינא ואכמ"ל).

ב. בירושלמי (פרק י"ב ה"א) כתוב: "פסק (קצב ממון בב"ד) לזון את כלתו - זנה, ומעשה ידיה של בנו" כלומר, אנו מוצאים שלפי הירושלמי יתכן שהאשה (אשת הבן), תעביר את מעשה ידיה לבעלה (הבן) למרות שאינו זנה. ונראה, שדין זה ניתן להאמר רק אם האשה חייבת במעשה ידיה לבעלה לא כתמורה ממונית. אלא כחיוב עבודה, ודוקא חיוב ששורשו הוא אישותי (כדעת הרמב"ם). שהרי אם אינו זנה, כל איבה לא תתעורר אם לא תתן לו את מעשה ידיה, כך שגם לדעת הראב"ד אין סיבה שתתן את מעשה ידיה לבעלה (19).

-ב-

עד כה עסקתי בחיוב האשה לעבוד ולהעביר את מעשה ידיה לבעלה. אך לדין "מעשה ידיים" יש גם פן אחר והוא - דינה של תוצרת שנעשתה על-ידי האשה לא כחלק מחיובה הבסיסי לבעל, אלא מסיבות אחרות ובמצבים שונים. הדבר בא לידי בטוי בעיקר בשני מצבים:

א. במקרה של העדפה שעל-ידי הדחק (על-ידי שדחקה עצמה יותר ממה שרגילה. הצליחה להרבות תוצרתה).

ב. במקרה שעקרונית פטורה מלעבוד (כגון: בהכניסה לו שפחות (משנה נט:))

19) עיין במגיד משנה (פכ"ג ה"ח) שפוסק כירושלמי וכן בפתחי תשובה אכן העזר (סימן פ ס"ק א).

ועובדת מצד ש"בטלה מביאה לידי זימה".

אך קודם שנדון בשני מצבים ספציפיים אלה, יש להקדים ולבאר כללית את דין "מותר מעשה ידיה".

חכמים נתנו קיצבה משוערת למעשה ידיה של אשה, "ומה היא עושה לו: משקל חמש סלעים שתי ביהודה שהן עשר סלעים בגליל, או משקל עשר סלעים ערב ביהודה שהן עשרים סלעים בגליל" (משנה סד:). יתכנו מצבים שבהם תעדיף האשה בעבודתה מעבר לכמות זו, ואותה העדפה נקראת בלשון המשנה "מותר מעשה ידיה".

המשנה (נח:) דנה במקרה שהבעל הקדיש את מעשה ידי אשתו ובסופה אומרת שם המשנה: "המותר - רבי מאיר אומר הקדש, רבי יוחנן הסנדלר אומר חולין" בהסבר המחלוקת נחלקו רב ושמואל רב אדא בר אהבה בגמרא ומדבריהם משמע בפשטות שמותר מעשה ידיים נתקן תחת מעה כסף שניתן לה לצרכיה פעם בשבוע (20), ומעשה הידיים עצמם תחת מזונות (21).

ניתן להבין את דין מותר בשני כוונים:

1. כהרחבת חובת מעשה ידיים שכנגדה הורחב גם חיוב המזונות לכלול גם "מעה כסף" (כפי שאמרנו שאין משמעות "זה תחת זה" תשלום גרידא, ולכן ניתן לכלול בו פרטים נוספים עם אופי דומה) (22).

(20) עיין במשנה דף סד: "...ונותן לה מעה כסף לצורכה"

(21) אמנם לפי רב אדא בר אהבה משמע (לפי רוב הראשונים) שמזונות תחת מותר מעשה ידיה ומעה כסף תחת מעשה ידיה, אך אין שליטתו מוסיפה לדיוננו. ובהבנת שיטתו עיין מחלוקת הרשב"א והרא"ה שם.

(22) מדברי הרשב"א (נח: ד"ה "הויל") משמע כך, וכן הבין הרמ"ה (מובא בבית יוסף סוף סימן פ').

2. כחיוב של האשה לבעל הנוגע משום "חינא" (כלשון ר' יונה שמביא הטור סימן פ') או משום איבה, ומשמעותו היא, לענ"ד, שלא יתכן שהוא יהיה חייב לזונה ואפילו כשלא ספקה, ולעומת זאת, היא תפתח לעצמה חשבון עצמאי כשהיא יודעת שכל צרכיה תמיד על הבעל (ולפ"ז גם לרב הונא לא תוכל לומר איני נוטלת מעה כסף ואיני מעלה לך מותר וכן אמר שם ר' יונה). ומכאן, שלפי רב הונא דין "מותר" משמעו: לאור הבנה 1. הרחבת חובת העבודה אך לא חובה להעביר את כל מעשה ידיה לבעלה.

לאור הבנה 2. חובה להעביר את כל מעשה ידיה לבעלה (משום חינא) לפי ר"ל - בכל מקרה חייבת להעביר כל מותר מעשה ידיה לבעלה שהרי קנה אותה למעשה ידיה אלא שחלקו הראשונים אם יכול לכופה לעשות מותר או לא (23). לפי זה יש לבחון את שני המקרים האמורים לעיל, העדפה של-ידי הדחק ועבודה מצד שלא תתבטל.

א. העדפה שעל-ידי הדחק - בגמרא (סו.) חולקים תנא קמא ור' עקיבא בהעדפה שעל-ידי הדחק. "תנא קמא סבר לבעלה ורבי עקיבא סבר לעצמה, אמר רב פפא מציאתה כהעדפה של-ידי הדחק דמי - פלוגתא דרבי עקיבא ורבנן".

23) עיין ברשב"א (נח: ד"ה "הוי") שאומר שאינו יכול לכופה למותר (וכך הבינו רוב הראשונים) ולעומת זאת, בריטב"א (נח: סד"ה "טעמא") משמע שיכול לכופה למותר וכן משמע ברא"ה (נט. ד"ה "רב אדא"). אמנם, הרא"ה בדף קז. (מופיע בשטמ"ק שם ד"ה "פוסקין דהא") מגביל את דין הכפיה רק למצב שכבר גמרה את סך התוצרת שאמורה היא לספק השבוע ונשאר לה ימים פנויים. אך לכתחילה אינו יכול לכופה לעשות מותר. וכן משמע מלשון הריטב"א הנ"ל. אך בשטמ"ק (נח: ד"ה "והתוספות") מובאת שיטת רש"י במהדורא קמא שיכול לכופה גם לכתחילה על מותר מעשה ידיה.

ובהמשך הגמרא שם "בעי רב פפא עשתה לו שתלים בבת אחת מהו? בעי רבינא שלשה או ארבעה בבת אחת מהו? - תיקו" ופסקו שם רוב הראשונים (24) הלכה כתנא קמא שהעדפה של-ידי הדחק לבעלה אלא שמסתפקים הם אם האיבעיא בהמשך הגמרא היא לפי ת"ק או שמא היא לפי ר' עקיבא (שאז לת"ק ברור שחייבת להעביר לבעלה כל מלאכה של-ידי הדחק).

מחלוקת הראשונים היא בהסבר דברי ת"ק והם עושים זאת לאור ההשוואה למעשה ידיים שהמניע שלהם הוא שלא תתבטל וכפי שיבואר להלן.

ב. הכניסה לו שפחות - במשנה (נט:) מופיעים דברי ר' אליעזר: "...אפילו הכניסה לו מאה שפחות, כופה לעשות בצמר שהבטלה מביאה לידי זימה" וחלקו הראשונים שם אם מעשה ידיה, שמניע עשייתן הוא שלא תתבטל, הם שלה או של הבעל:

1) הרשב"א (נט: ד"ה מתניתין) (25) אומר "ושמא מלאכתה (מצד בטלה) דידיה... ומסתברא דלא עדיף מהעדפה שעיל-ידי הדחק דהויא דבעל" ומשמע מדברי הרשב"א, שבשני סוגי מעשה הידים הנ"ל ההסבר הוא אחד. וברור שאין זו הרחבת חיוב מעשה ידיים, כי נפטרה מאותה חובה בכך שהכניסה לו שפחות רבות. מכאן, שחייבת להעביר אותן לבעלה מפאת חיוב כללי להעביר כל תוצרת שלה לבעלה מדין חינא או איבה (כפי שנתבאר לעיל). לפי שיטת הרשב"א ברורה ההשוואה בגמרא בין מציאה למעשה ידיים שעל-ידי הדחק, שסיבת שניהם היא "איבה דקטטה" שנובעת מכך שהאשה שומרת לעצמה ממון פרטי. 2) הריטב"א (נט: ד"ה ר' אליעזר) אומר: "פירשו רבותי שאינו כופה לעשות השיעור... ומיהו מה שעושה דבעל הוי, דלא עדיף מהעדפה שעל-ידי

(24) מלבד ר"ח ותוספות. עיין שם בתוספות רי"ד.

(25) מופיע בהוצאת הרש"ר בעמ' קפה (שלא במקומו).

הדחק דהוי דבעל... ויש לדחות דשאני העדפה דכיון שהיא מחויבת לעשות לו עיקר מעשה ידיה עשו את הטפל כעיקר... אבל בזו... מה שעושה עושה לעצמה". ונראה שהריטב"א הבין שאם שייך לדבר על זכיה במעשה ידיה שעל ידי הדחק, הרי זה רק מצד הרחבת התקנה, ולא מצד חיובה להעביר כל מעשה ידיה לבעלה. ולכן, במצב שבו מחייב העשיה הוא שונה לחלוטין, "משום זימה", אין כל סיבה שתעביר אותם לבעלה. אם כך, יש לומר לפי הריטב"א, שאין לאישה, אליבא דרב הונא, חיוב להעביר כל תוצרת שהיא לבעל, ומותר לה לקיים, במצבים מסוימים, רשות ממונית עצמאית. וכמו כן, לפי הריטב"א נראה שהשוואה (בגמ' סו.) בין מעשה ידיה שעל-ידי הדחק למציאה אינה מוחלטת, אלא היא באה ללמד שאם לפי ר"ע העדפה של-ידי הדחק לעצמה, מציאתה לא כל שכן לעצמה (26).

אם נעייין בהבנת הרמב"ם בנידון נראה שבפרק כ"א (ה"ב) אומר "דחקה עצמה ועשתה יותר מן הראוי לה, המותר לבעל" ותו לאו-מידל. כלומר, אינו מתחטס לאיבעיות בגמרא וכן לא מזכיר אם הממון לבעל במקרה שכופה לעבוד מצד הבטלה. ואמנם, נושאי הכלים ברמב"ם מסבירים שהאיבעיא בגמרא היא לפי ר' עקיבא והרמב"ם פוסק כת"ק, אך עדיין לא ברור מדוע לא מזכיר הרמב"ם למי שייכים מעשה ידיה כשעשתה מצד שלא תתבטל?

ונראה לומר, כהמשך לשיטתנו ברמב"ם, שכיון שהרמב"ם הבין שחיוב מעשה ידיים הינו מהותי בשורשו, ונובע הוא מקנין שיש לבעל בידו אשתו, ממילא פשוט הוא שמותר מעשה ידיה מכל סוג שהוא לבעל. ולאחר שכותב הרמב"ם באותה הלכה דלעיל שיש מצבים שיכול לכופה מצד ש"בטלה מביאה לידי זימה", אין כל צורך לשוב ולהזכיר שגם במקרה זה מעשה ידיה לבעלה.

(26) ועייין בתוספות דף סו. ד"ה "והא כי אתא" בתחילתו שמסביר כך.

-ג-

לאור דיוננו עד כה יש לבחון פן נוסף של הבעיה. נשאלת השאלה: הם חובת האשה למעשה ידיה נוהגת רק כשהבעל והאשה חיים ביחד או שמא נוהגת היא גם כשהם חיים בנפרד (27)?

ניתן לדון כאן בשלשה מצבים שונים:

1. כשהאשה ברחה מבית בעלה ללא הצדקה.
2. כשהאשה ברחה מבית בעלה והיתה לה הצדקה לבריחה זו (28).
3. כשהלך הבעל למדינת הים (29).

שלשה מקרים אלו מתחלקים לשתי קטגוריות הלכתיות שונות:

א. המקרה הראשון - שברחה האשה ללא הצדקה וממילא נפטר הבעל ממזונות כפי שאומר הריטב"א (קג. ד"ה "אם"): "... אבל אם לא נתנה טעם לדבריה אינו חייב לה מזונות שאין חיוב מזונות לאשה על בעלה אלא כשהיא עמו. ואם שייך לחייבה לתת את מעשה ידיים לבעל הרי זה רק מצד חיוב אישות עצמאי או קנין שיש לו בידיה (ולא מדין חיוב הנובע מאיבה או מדין תמורה ממונית).

(27) עוד בענין מצב החיובים כשהבעל והאשה חיים בנפרד, עיין מאמר "מערכת היחסים שבין הבעל לאשתו" עמ' 28-29 בשיטת הירושלמי - המערכת. (28) כגון שהיתה קטטה ואין מניעה מצדה לחזור - ועיין ברמ"א, אה"ע סימן ע' סע' י"ב.

(29) אמנם גם בבעל שייך לדבר על שני מצבים - אם הלך מחמת קטטה, או שהלך מתוקף נסיבות מציאותיות, ובמרדכי פרק שני דיני גזירות סימן רס"ז אכן מחלק ביניהם, אך אין החילוק רלוונטי לדיוננו.

ב. המקרה השני והשלישי, בהם עקרונית החובות של שניהם קיימים כפי שנראה להלן והשאלה היא: האם השתנה משהו מהמצב הנורמלי, בו שניהם חלים יחד? הגמרא (קז.) דנה במקרה שהלך הבעל למדינת הים והאשה תובעת מזונות: "תא שמע מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות, ואם בא ואמר צאי מעשה ידיך במזונותיך רשאי. קדמו בל"ד ופסקו, מה שפסקו פסקו". חלקו שם הראשונים אם מקרה זה מהוה סעיף הכלול בחיובי מזונות ומעשה ידיים הסטנדרטיים או שמא זהו מקרה השונה עקרונית מהמצב הסטנדרטי שבו הם חלים יחדיו.

ניתן למצוא בראשונים שתי גישות מרכזיות:

א. גישה הטוענת כי מקרה זה הוא סניף בחיוב מזונות הכללי של הבעל לאשתו ובחיוב מעשה הידיים של האשה לבעלה. גישה זו מתפצלת לשתי שיטות: 1. שיטת הריטב"א (קז. ד"ה איתמר, ד"ה אמר), המסביר מקרה זה לאור שיטתו הכללית בחיובים אלו (30):

א. יכול לומר לה "צאי מעשה ידיך במזונותיך" - אם קבלה עליה בדספקה.
 ב. הבעל חייב לה מזונות כרגיל וכן היא משועבדת לו למעשה ידיה כרגיל.
 ג. אם בית-דין פסקו לה מזונות, לא יכול לומר לה צאי מעשה ידיך במזונותיך. כי לאחר פסיקתם הם הפכו את המזונות לחוב ממונל מובהק הרובץ על הבעל, שמנותק מכל חיוב של האשה לבעלה).

2. שיטת התוספות (קז. ד"ה "קטנה" וד"ה "ואם בא ואמר לה") שונה מעט משלטת הריטב"א, ולדעתו:

(30) עיין בריטב"א (סג. ד"ה "מורדת ממאלי") שמשמע שהבין שדין מזונות תחת מעשה ידיים הוא דין ממונל בשורשו וכן עיין בריטב"א (ע: ד"ה "ואם איתא") שמסביר שגם לרב הונא יכול לפורעה כנגד חובו בדספקה.

א. יכול לומר לה "צאי מעשה ידייך במזונותיך" מראש - בקבלה עליה בלבד.

ב. אם לא פסקו לה בית-דין ולוותה ואכלה, יכול לטעון הבעל שהיה לה להצטמצם בצרכיה עד שמעשה ידיה היו מספיקים לה לצרכיה (31).

המכנה המשותף של שיטת תוספות והריטב"א הוא, כאמור, שלשניהם אין הבדל עקרוני בין חיובו של הבעל לזון את אשתו וזכותו במעשה ידיה, כשהם חיים ביחד וכשהם חיים בנפרד. ואם נתמקד, לצורך דיוננו, בדין מעשה ידיים נראה שלשיטות אלה אין סיבה לחלק בין המצבים שהרי חובה זו, לשיטתם (32), היא ממונית גרידא וגדריה הינם פורמאליים. כלומר, כל עוד מוגדרת האשה כאשת בעלה, אין סיבה שיחול שינוי כלשהו בחובתה זו.

ב) לעומת הגישה דלעיל, הרמב"ם בפסקיו מחלק מספר חילוקים משמעותיים בין מצב בו חיים הבעל והאשה יחדיו לבין מצב בו הם חיים בנפרד:

1. "הבעל שאמר לאשתו בשעה שהלך: "טלי מעשה ידייך במזונותיך" אין לה מזונות שאילו לא רצתה בדבר זה ולא סמכה דעתה היה לה לתובעו..." (פ"ב ה"כ).

כלומר, בנגוד לדין הכללי (שם ה"ד) שאין הבעל רשאי לומר לאשתו צאי מעשה ידייך במזונותיך מצד בעיית "לא ספקה"; כשהולך הבעל למדינת הים רשאי הוא לומר זאת ושומעין לו אם לא מחתה מיד, כיוון שאנו מניחים

(31) נראה שלתוספות יש לחלק בין תביעת מזונות על העבר במקרה שעדיין לא זן לבין חיוב מזונות בשורשו שהוא חיוב "לזון" - כמה שצריכה, אך אין דין זה קשור לעניננו ואכמ"ל.

(32) שיטת תוספות מופיעה בראשית מאמרנו, ושיטת הריטב"א מוזכרת בהערה (28) לעיל.

שמחלה על אותו הפרש).

ולאפוקי מגישת הסוברים שהבדל זה, מקורו בדיוק לשוני, שאינו הכרחי בלשון הרמב"ם - הנחה שאינה סבירה, לדעתי - נביא את דבריו בפירוש המשניות (פ"ג מ"א): "וממה שאתה צריך לידע שהרשות ביד האדם לומר לאשתו 'צאי מעשה ידייך במזונותיך כל זמן שאיני מצוי', ואין לה מזונות. וזה, כשאינו מצוי עמה אבל כשהוא מצוי עמה אינו יכול לומר כן..."

2. בהלכה ט"ז (שם) אומר הרמב"ם: "מי שהלך למדינה אחרת ובאה אשתו לבית-דין לתבוע מזונות... מכאן ואילך פוסקין לה מזונות... ואין מחשבין עמה על מעשה ידיה עד שיבוא בעלה, אם מצאה שעשתה הרי אלו שלו". כלומר, במצב שהלך הבעל למדינת הים אין מחשבין עם האשה על מעשה ידיה ואין עורכים קיזוז בין שני הסכומים, אלא פוסקים לה מזונותיה ללא התחשבות במעשה ידיה, ואם תבע הבעל מעשה ידיה ומצא שעשתה הרי אלו שלו. הבדלים אלה, ניתן להבינם על רקע שיטת הרמב"ם בסוגיא.

הראינו, שהרמב"ם סובר עקרונית שיש לנו חיוב מהותי על שני הצדדים: על הבעל למזונות, ועל האשה למעשה ידיה. נראה לומר שחיוב זה נושא שתי פנים:

א. חיוב פורמאלי, שתוכנו הוא שבעל חייב לספק מזונות לאשתו והיא קונה כל מעשה ידיה כיוון שמשפטית היא מוגדרת כאשתו.
ב. בניית חיי אישות משותפים המושתתים על עזרה ודאגה הדדית. לכן, חייב הבעל לדאוג לצרכי אישתו, וחייבת האשה לתרום ולעזור בפרנסת המשפחה.

ממילא, כשהולך הבעל למדינת הים, נפסקים, למעשה, החיים המשותפים והפן השני בטל. אם שייך לדבר על "חיובי אישות", במצב זה, הרי זה מהכיוון הפורמלי בלבד.

לכן: א. אין מניעה מצד חכמים שיאמר הבעל "צאי מעשה ידייך
במזונותיך", אם אין האשה מוחה (כי אין כאן חיים משותפים שבהם עלולה
אמירה זו לפגוע).

ב. האשה אינה חייבת לעבוד כל מטרת העבודה - העזרה לבעל בפרנסה
- אינה קיימת בפועל. אך, כיון שהקניין הפורמלי תקף עדיין, יכול הבעל
לתבוע את התוצרת שכבר נעשתה.

נמצאו למדים, שגם המבט על המצב שבו בני הזוג חיים בנפרד משתנה לאור
ההבנות השונות שהעלינו לעיל באופי תקנת מעשה ידיים.